

УДК 281.9(477)+947(477)

ЦЕРКВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ ДЕСЯТИННОЇ В КОНТЕКСТІ ІДЕОЛОГІЧНОЇ ПРОГРАМИ ХРИСТІЯНІЗАЦІЇ РУСИ

У статті висвітлюється сакральньо-меморіальний характер першо-храму Русі – київської Десятинної церкви. Простежено зв'язок храму з давньою традицією родовшанування та культом варягів-першомучеників. Розглянуто значення церкви як історичного осередку глорифікації небесного покровителя давньокіївської держави св. Климента Римського.

Ключові слова: Десятинна церква, Климент Римський, християнізація, культ, святі реліквії.

Комплексні дослідження останніх 15-20 років початкової історії Київської Русі поставили перед істориками культури низку важливих проблем, серед яких – визначення місця київських першохрамів у загальному процесі формування духовної культури новонаверненої держави. У цьому контексті особлива роль належить Десятинній церкві – першому мурованому столичному храму, який від початку виконував функції палацової церкви та кафедрального собору. Різномасштабному вивченню цієї пам'ятки присвячені численні статті. У даній роботі розглядається питання, що потребує окремого вивчення, – роль і значення храму у закладенні основ вітчизняної святокультової традиції, що можливо тільки шляхом комплексного вивчення різноманітних джерел.

Кам'яна церква Пресвятої Богородиці була зведена князем Володимиром на відзначення хрещення Русі, про що повідомляє літописець під 991 р.: "В лето 6499. По сем же Володимиру живушю в законе крестьянством, и помысли создати каменую церковь святыя Богородица, и, по славъ приведе мастера от Грькъ. Заченшю здати, яко сконча зижя, украси ю иконами и поручивъ ю Настасу Корсунянину, и попы корсунския пристави служити въ ней, вда ту все, еже бе взялъ в Корсуни: иконы и ссуды церковныя и кресты" [28, с. 166]. Цей монументальний багатокупольний храм, прикрашений мармуром, фрескою й мозаїкою, був освячений у 996 р. (зруйнований під час взяття Києва ордами Батия в 1240 р.). Він одержав назву Десятинного (вперше згадується як Десятинний у Никоновському літописі під 998 р. [25, с. 66]), оскільки на його утримання Володимир Святославич призначив десяту частину всіх великокнязівських прибутків: "Се даю церкви сей святей Богородице от имени свое-

го и от моих град десятую часть" [26, с. 318; 28, с. 168, 258]. Десятина була вагомим джерелом доходів Церкви й свідчила про значення храму в церковно-політичному житті Русі. Нестор Літописець називає церкву "кафоликани иклиясиа" [37, с. 19], що рівнозначно поняттю "кафедральний собор". Незабаром після освячення собору, між 996-998 рр., була створена київська митрополія, яка перебувала в юрисдикції константинопольського патріарха, а храм Пресвятої Богородиці до зведення Софійського собору поєднував функції князівської палацової церкви й митрополичого кафедрала [6, с. 310-34; 29, с. 97-104; 40, с. 20-28; 41, с. 48-78; 42, р. 5-45].

Особливий сакральний статус храму був заданий київською правлячою елітою в контексті ідеологічної програми християнізації Русі. До церкви були покладені християнські святині, вивезені з Корсуні, – мощі Климента папи римського, учня його Фіва, шановані ікони й літургійне начиння.

Св. Климент I (Clemens Romanus) – апостольський муж, отець і учитель Церкви, четвертий – після апостола Петра, єпископів Ліна і Анаклета, – папа римський. Згідно церковної традиції, Климент вважається учнем першOVERХОВНИХ апостолів. Від Петра він прийняв хрещення й посвячення у єпископи Риму, а Павла супроводжував у його проповідницькій діяльності. Климент папа римський вшановується як покровитель новонавернених народів, оскільки мученицькі загинув, здійснюючи місіонерський подвиг. З часів слов'янських першовчителів Кирила й Мефодія Климент вважається покровителем слов'ян, а з епохи великого князя київського Володимира Святославича – небесним хрестителем й просвітителем Київської держави, яка прийняла християнство за візантійським обрядом. В контексті кирило-мефодіївського культурного руху папа-мученик став символом єднання римської й константинопольської Церков, що надало його образу політичного забарвлення.

Мощі священномученика, покладені до Десятинного храму, були покликані освятити діяльність князя з християнізації держави. Як центр вшанування Климента Римського Десятинна церква називалася храмом св. Климента, що зафіксував у своїй хроніці єпископ римської Церкви Тітмар Мерзебурзький. Він спирався на свідоцтва німецьких лицарів, які знаходилися в Києві під час окупації його в 1018 р. військом польського короля Болеслава II. Святі реліквії папи Климента стали першим офіційним об'єктом вшанування, які приймали участь у державних і церковних церемоніях. З тексту Служби на віднайдення мощів Климента, складеної у Києві в XI ст. і присвяченої, як вважають, перенесенню реліквій князем Володимиром, випливає, що мощі приймали участь у обряді хрещення киян. Це могло бути зв'язане з особливою функцією Десятинного храму як центра катехізації й християнізації населення [7, с. 95].

Немає сумніву, що разом із мощами священномученика до Києва прибули і його ікони. Відомо, що у Десятинній церкві, відбудованій на давніх фундаментах на початку XIX ст., знаходилась шанована ікона св. Климента "грецького письма". Вірогідно, цей образ був одним із списків херсонеської попередниці і за звичаєм шанувався як давній оригінал. Широко відоме в усьому православному світі паломництво до київських святинь історично розпочиналося паломництвом до мощів апостольського мужа Климента. Церква Пресвятої Богородиці з корсунськими реліквіями й священнослужителями по суті стала "власним новим Корсунем" [40, с. 29] і найбільшим культурним, суспільно-політичним, сакральномеморіальним центром новонаверненої держави.

Сакральний статус Десятинного храму значно підсилювали дві обставини. По-перше, місцем її зведення стала територія давнього некрополя, по-друге, церква була поставлена на місці загибелі християнських мучеників.

Київський митрополит Іларіон у своєму Слові, говорячи про церкву Богородиці, поставлену Володимиром, відзначає: "Святаа церкви Святыа Богородица Мариа, юже създа на правовернеи основе, идеже и мужбственое твое тело ныне лежит" [32, с. 50]. Висловлювалася думка, що слова Іларіона про створення церкви "на правовірній основі" свідчать про її зведення, відповідно до давньої християнської традиції, на крові мучеників, на відміну від інших храмів, поставлених Володимиром на місцях язичницьких капищ [1, с. 23-25; 2, с. 218-219].

Під 983 р. літописна стаття розповідає, як після вдалого походу на ятвягів і повернення князя Володимира до Києва, вирішено було принести жертву язичеським кумирам. Жереб упав на сина варяга-християнина, однак батько відмовився видати сина язичникам. Розгнівані кияни зруйнували будинок варягів і вбили їх: "Они же, вземъше оружье, поидоша на нь и разьяша дворъ около его. Онъ же стояше на сенехъ съ сыномъ своимъ. <...> И кликнуша и секоша сени подъ ними, и тако побиша я. И не свестъ никтоже, где положиша я". При цьому літописець указує, що будинок варягів перебував "идеже бе церкви святыа Богородица, юже създа Володимиръ" [28, с. 130].

Розкопки 1908-1909 рр. виявили під південною апсидою Десятинної церкви залишки зотлілої дерев'яної будівлі, функціональне призначення якої визначали по-різному. Більшість дослідників бачили в цьому зрубі будову цивільного призначення [16, с. 49], а деякі ідентифікували його з будинком варягів [23, с. 64; 33, с. 38-39; 39, с. 92].

Загинули від рук язичників варяги стали першими киеворуськими християнськими мучениками: "Приимъша венець небесный съ святыми муче-

ники и съ праведными" [28, с. 130]. Очевидно шанування першомучеників почалося вже за князювання Володимира, а розповідь про них є найдавнішим київським агіографічним твором, складеним саме в Десятинній церкві. Про ранній культ варягів-мучеників свідчать давні писемні джерела. У Києво-Печерському патерику про них згадується як увінчаних від Христа [15, с. 360]. В одній з редакцій Прологу читаємо: "И то бысть первыи ходатаи нашему спасению" [38, с. 263]. М. Нікольський указав ряд прологів, що містять "Сказання про мученика Варяга і його сина Іоанна", найдавніші з яких датуються початком XV ст. [22, с. 5-6]. Разом з тим багато вчених вважають, що це сказання є давнішим за літописний текст, але було включено до нього пізніше. На думку О. Шахматова, у Пролог оповідання занесене не пізніше XIV ст. й розміщене під 12 травня (день освячення Десятинної церкви) безпосередньо за розповіддю про вступ Володимира на стіл і хрещення киян [38, с. 264].

Сучасними дослідниками проложних версій агіобіографій київських святих встановлено, що найбільш ранній варіант проложного житія Варязьких мучеників із вказівкою імені сина – Іоанн – представлений у болгарському рукописі XIII ст., який є списком з давньоруського протографа. Тут він вміщений під 11 липня після житія княгині Ольги [27, с. 288-296]. Очевидно пам'ять варягів була приурочена Церквою до пам'яті Ольги, яка вмерла 11 липня 969 р.

Відомо, що на честь мучеників-варягів Володимир на місці хрещення киян поставив Турову божницю (церкву), що названа так за іменем старшого варяга і згадується в літописі під 1146 р. Степенна книга сповіщає про це так: "На месте же, идеже снидошася киевстии людие, креститшася, и ту поставлена бысть церковъ во имя святого мученика Турова, и оттоле наречеса место оно святое" [24, с. 107]. О. Шахматов уважав, що в первісній редакції сказання про варягів було назване ім'я старшого з них – Тури. Набагато пізніше, не раніше XVII ст., мученик Тур (Тури) одержав у святцях християнське ім'я Феодор, яке замінило його варязьке, незвичне для слов'янського вуха, ім'я [38, с. 263-264].

Церква, поставлена на місці хрещення киян, у джерелах названа по-різному. Як свідчить митрополит Макарій (Булгаков), у ранньому рукописному Пролозі в слові про успіх кн. Володимира говориться: "И оттоле наречеса место то святое, идеже и ныне есть церкви святую мученику у Торова". У проложному житті князя Володимира (XIV ст.) міститься таке повідомлення: "И оттоле наречеса место то святое, идеже и ныне церкы Петрова". А в друкованому Пролозі читаємо: "И оттоле наречеса место то свято, идеже ныне церковъ есть св. мучеников Бориса и Глеба".

Митрополит уважав, що на місці давньої Турової божниці пізніше була поставлена Петрівська церква, а потім – Борисоглібська. На його думку, вже за часів Володимира щорічно 12 липня святкувалася пам'ять перших київських мучеників варягів Феодора й Іоанна [19, с. 57-58, 98]. Так уважав і О. Шахматов. Турова божниця традиційно локалізується Подолом – місцем розташування Борисоглібської церкви [12, с. 846-851; 19, с. 58; 39, с. 148-149]. За іншою версією, Турова божниця знаходилася на подвір'я варягів поруч із Десятинним храмом. Її залишки – фундамент ротонди, що ототожнюється з палацом княгині Ольги [31, с. 6].

Про наявність у давньому Києву мощів першомучеників інформації немає (за повідомленням літопису, невідоме й місце поховання варягів). Все-таки, беручи до уваги характер їхньої смерті, не виключено, що останки мучеників були знайдені в руїнах на місці вбивства й таємно поховані київськими християнами. Під 1007 р. літопис повідомляє про перенесення неназваних святих у Десятинну церкву [28, с. 172]. Можливо, що перенесення реліквій варягів-мучеників і княгині-першохристиянки в Десятинну церкву відбулося 11 липня 1007 року, у день пам'яті Ольги. В Ближніх печерах Києво-Печерської лаври спочивають чудотворні мощі дитини, шановані як мощі молодшого варяга Іоанна. Про ці реліквії вперше документально згадується в 1744/1769 рр., [10, с. 92-130] але обставини відкриття, ідентифікації й перенесення мощів св. Іоанна в Києво-Печерську лавру невідомі.

Меморіально-сакральне призначення храму пов'язане з характером некрополя, який знаходиться під його фундаментом і був виявлений під час археологічних розкопок 1908-1909 рр. Зрозуміло, що ґрунт, на якому зводилася будівля, був значно ослаблений похованнями, що створювали несприятливі умови для спорудження монументальної кам'яної споруди. Однак, цей істотний недолік був компенсований будівництвом потужної системи укріплень фундаменту [1, с. 24; 2, с. 218-219]. Це свідчить про те, що зведення церкви саме на цій території було обумовлено вагомими причинами. Перші дослідники ділянки Б. Фармаковський і С. Вельмин, враховуючи знайдені предмети із християнською символікою й орієнтацію поховань на схід, уважали некрополь християнським цвинтарем до володимирової епохи [7, с. 137-141].

Їхні сучасники й деякі більш пізні дослідники поділяли цю думку, стверджуючи, що саме сакральна природа християнського некрополя визначила вибір місця для будівництва церкви й "усипальниця вітчизняних християн" перетворилася на "ідейний фундамент" першопрестольного храму [21, с. 172-175]. Цю точку зору заперечував М. Каргер, який рішуче відки-

нув версію про наявність християнських поховань, й визначив цвинтар Старокиївської Гори як язичеський курганний могильник [14, с. 172-178, 202-203]. Про язичеський характер некрополя писали й інші дослідники [5, с. 43-46; 9, с. 111-115; 17, с. 231; 20, с. 36-42].

Разом з тим деякі з авторів відзначали наявність й християнських поховань, а Л. Голубева прямо вказувала на змішаний язичницько-християнський характер цвинтаря: "Змішання рис старого й нового культу в ту епоху, коли християнська релігія ще не була офіційно узаконена, але вже мала достатню кількість своїх adeptів у місті, було цілком природнім для Києва X ст." [9, с. 111-114]. Аналогічну ситуацію дослідники виявили, аналізуючи матеріали херсонеського некрополя. Археологічні дані дозволили зробити висновок про наявність в історії Херсонеса перехідного періоду від язичества до християнства. Це проявилось в "стійкому збереженні частиною населення традиційних рис поховального обряду" і в загальній "язичницько-християнській символіці" [11, с. 452-454; 13, с. 9-16].

Привертає увагу пишність язичеських поховань у підкурганних зрубних гробницях на території садиби Десятинної церкви, що свідчить про поховання представників київської еліти [9, с. 114; 17, с. 228-231; 20, с. 37; 34, с. 181-184]. Припускають, що тут знаходилася родова поховальна ділянка Рюриковичів, а відтак, між князем Володимиром і похованими особами існував кровноспоріднений зв'язок. Через це з волі замовника храму некрополь був збережений.

У германо-скандинавській практиці відомі численні приклади зведення християнських каплиць і храмів над могилами язичників – засновників і членів правлячого роду. Ранньосередньовічні писемні й археологічні джерела свідчать про посмертне хрещення останків представників знатних язичеських родів. Надання язичникові – засновникові роду – місця поховання на території християнського храму включало його до нової християнської традиції клану [20, с. 37-45]. Це означало, що сакрально-язичеський статус роду трансформувався в сакрально-християнський.

Очевидно, подібним чином і Десятинна церква стає родовою князівською усипальницею. Сюди Володимиром були перенесені останки його бабки – княгині Ольги. В 1011 р. тут похована дружина Володимира Анна, а в 1015 р. – і він сам. За свідченням Тітмара Мерзебурзького, саркофаги вінценосного подружжя хрестителів Русі стояли поруч посередині храму [36, с. 67]. Ще раз відзначимо, що Десятинний меморій, який включав вівтар із гробницею апостольського мужа й небесного патрона Русі св. Климента та гробниці Володимира і Анни, безпосередньо співвідносився з константинопольським храмом св. Апостолів із його пантеоном апостольських

реліквій і саркофагами рівноапостольних Костянтина й Олени. В 1044 р. Ярослав Мудрий перепоховав у храмі своїх родичів – князів-язичників Олега і Ярополка Святославичів, попередньо охрестивши їх останки. Виходить, однією з основних цілей створення Десятинного пантеону було перенесення шанування предків на нову християнську основу.

Певно, усі ці акції пов'язані зі збереженням культу роду в киеворуському князівському середовищі, що демонструють писемні пам'ятки XI – XII ст. Так, династичний культ роду "відбитий" у Слові митрополита Іларіона [30, с. 67]. На відміну від візантійських канонічних творів ремінісценції народного шанування князівського роду чітко прослідковуються в старокіївських княжих житіях. Тексти свідчать про потужні зв'язки святого з його родом і відтворюють сакральну генеалогію клану, що правив у Києві на рубежі епох у період утвердження християнства як державної релігії [3, с. 16-21; 4]. Цей культ мав не просто сімейне, приватне, а вагоме соціальне значення, виростаючи із князівського в загальноруський. "Сакральнo-культoвий пережиток" роду ще в XII ст. лежав в основі "традиції княжого володарювання", коли князівський клан зберігав "архаїчну структуру неділеного роду" [18, с. 91, 97]. Зокрема, "перші паростки культу Бориса й Гліба були пов'язані не із християнським шануванням святих, а з більш прадавнім культoвим явищем – родoшануванням, яке продовжувало існувати в династії; християнська традиція поминання покійних лише сприяла християнізації звичаю родoшанування" [30, с. 59]. Шанування роду визначило й антропонімічну традицію князівського іменування, що тісно зв'язує живих і мертвих членів клану [18, с. 168-172].

Отже, зведення Володимирового храму-меморіалу над прадавнім некрополем, незалежно від його характеру (язичеський або християнський), множило сакральну значимість Десятинної церкви в очах сучасників. Храм став місцем зберігання й шанування перших християнських святинь, центром формування перших і найбільш значимих для Києва християнських культів – Пресвятої Богородиці та небесного патрона міста й держави святого Климента папи римського.

У результаті цілеспрямованої князівської політики храм Пресвятої Богородиці Десятинної зберігав справжні свідчення події епохального значення – хрещення Русі й прилучення її до християнської ойкумени. Тим самим втілювалася в життя ідеологічна програма князя Володимира з християнізації Русі.

Таким чином, аналіз джерел, пов'язаних з будівництвом та раннім періодом функціонування Десятинного храму, засвідчив його надзвичайно

важливу роль у ідеологічній програмі християнізації Русі, у становленні святокультового комплексу, у розбудові засад державності новонаверненої країни.

Vereschagina N.V.

THE HOLY MOTHER'S CHURCH OF THE TITHES WITHIN THE IDEOLOGICAL PROGRAMME OF RUS CHRISTIANIZATION

The sacral, memorial nature of the First Temple of Rus – the Kievan Church of the Tithes – has been revealed in the article. A connection of the Temple with the cult of Varangian martyrs and the ancient tradition of genus veneration has been traced. The meaning of church as a historical sphere of the ancient Rus state's celestial patron glorification of Saint Clement the Roman has been researched.

Key words: Church of the Tithes, Clement the Roman, Christianization, cult, saint relics.

Верещагина Н.В.

ЦЕРКОВЬ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ ДЕСЯТИННОЙ В КОНТЕКСТЕ ИДЕОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОГРАММЫ ХРИСТИАНИЗАЦИИ РУСИ

В статье рассматривается сакрально-мемориальный характер первохрама Руси – киевской Десятиной церкви. Прослеживается связь храма с древней традицией родопочитания и культом варягов-первомучеников. Рассмотрено значение церкви как исторического центра глорификации небесного покровителя древнекиевского государства св. Климента Римского.

Ключевые слова: Десятинная церковь, Климент Римский, христианизация, культ, святые реликвии.

Джерела та література

1. Айналов Д.В. К вопросу о строительной деятельности св. Владимира // Сборник в память святого равноапостольного князя Владимира. – Пг., 1917.
2. Айналов Д.В. История древнерусского искусства. Киев – Царьград – Херсонес // Известия Таврической ученой архивной комиссии. – Симферополь, 1920. – № 57.
3. Александров О. Культ роду в старокієвських княжих життях XI – XII ст. // Образ. – К., 2001. – Вип. 1.
4. Александров О. Література Київської Русі: Між міфопоетикою і християнським символізмом. – О., 2010.
5. Андросчук Ф., Панченко М., Ковалюх М. До передісторії спорудження Десятинної церкви. (Хронологічний аналіз поховальних комплексів) // Церква Богородиці Десятинна в Києві. До 1000-ліття освячення. – К., 1996.

6. Вагнер Г.К. Искусство мыслить в камне. – М., 1990.
7. Вельмин С. Археологические изыскания Императорской Археологической Комиссии в 1908 и 1909 годах на территории Древнего Киева // *Военно-исторический вестник*. – 1910. – № 7-8.
8. Верещагина Н.В. Климент Римский – небесный покровитель Киевской Руси. – О., 2011.
9. Голубева А.А. Киевский некрополь // *МИА*. – М.-Л., 1949. – № 11. – Т. 1.
10. Дива печер лаерських / Відп. ред. В.М. Колпакова. – К., 1997.
11. Завадская И.А. Концепции истории христианизации населения Херсонеса в отечественной историографии // *Материалы по археологии, истории и этнографии Таврики*. – Симферополь, 2007. – Вып. XIII.
12. Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868.
13. Зубарь В.М. Проникновение и утверждение христианства в Херсонесе Таврическом // *Византийская Таврика*. – К., 1991.
14. Каргер М.К. Древний Киев. – М.-Л., 1958. – Т. 1.
15. Киево-Печерский патерик / Изд. подг. Л.А. Ольшевская, Л.А. Дмитриев // *Библиотека литературы Древней Руси*. – СПб., 1997. – Т. 4: XII век.
16. Килиевич С.Р. Дитинец Киева IX – первой половины XIII веков. По материалам археологических исследований. – К., 1982.
17. Кирпичников А.Н., Дубов И.В., Лебедев Г.С. Русь и варяги (русско-византийские отношения домонгольского времени) // *Славяне и скандинавы*. – М., 1986.
18. Комарович В.Л. Культ рода и земли в княжеской среде XI-XIII вв. // *Труды отдела древнерусской литературы Института русской литературы*. – М.-Л., 1960. – Т. XVI.
19. Макарий (Булгаков), архиеп. Харьковский [митроп. Московский] *История русской церкви*. – СПб., 1868. – Т. 1.
20. Михайлов К. Киевский языческий некрополь и церковь Богородицы Десятинная // *Российская археология*. – М., 2004. – № 1.
21. Мурьянов М.Ф. О Десятинной церкви князя Владимира // *Восточная Европа в древности и Средневековье*. – М., 1978.
22. Никольский Н. *Материалы для повременного списка русских писателей и их сочинений (X-XI вв.)*. – СПб., 1906.
23. *Новое в археологии Киева*. – К., 1981.
24. ПСРЛ. Т. 21: Книга Степенная царского родословия. – СПб., 1908. – Ч. 1.
25. ПСРЛ. Т. 9: Патриаршая или Никоновская летопись. – М., 1965.
26. Память и похвала князю русскому Владимиру / Изд. подг. Н.И. Милютенко // *Библиотека литературы Древней Руси*. – СПб., 1997. – Т. 1.: XI-XII века.
27. Пичхадзе А.А., Ромодановская В.А., Ромодановская Е.К. Жития княгини Ольги, Варяжских мучеников и князя Владимира в составе Синайского палимпсеста // *Русская агиография: Исследования. Публикации. Полемика*. – СПб., 2005.
28. *Повесть временных лет [по Ипатьевскому списку]* / Изд. подг. О.В. Творогов // *Библиотека литературы Древней Руси*. – СПб., 1997. – Т. 1.: XI-XII века.

29. Поппе А. Заснування митрополії Русі в Києві // УІЖ. – К., 1969. – № 6.
30. Поппэ А.В. О зарождении культа свв. Бориса и Глеба и о посвященных им произведениях // *Russia mediaevalis*. – München, 1995. – Т. VIII, 1.
31. Пуцко В. Византия и искусство Древней Руси (XI-XIII вв.) // Проблемы славяноведения. – Брянск, 2004. – Вып. 6.
32. Слово о законе и благодати митрополита Киевского Илариона / Изд. подг. А. М. Молдован // Библиотека литературы Древней Руси. – СПб., 1997. – Т. 1. XI-XII века.
33. Толочко П. Древний Киев. – К., 1983.
34. Франклин С., Шепард Д. Начало Руси 750-1200. – СПб., 2000.
35. Франчук В. Отражение языческого мировоззрения славянства в древнерусском летописании // Культура славян и Русь. – М., 1998.
36. Хроника Титмара Мерзебургского // Латиноязычные источники по истории Древней Руси. Германия. IX-первая половина XII в. / Сост., перев., коммент. М.Б. Свердлова. – М.-Л., 1989.
37. Чтение о святых мучениках Борисе и Глебе // Памятники древнерусской литературы. – Пг., 1916. – Вып. 2. Жития святых мучеников Бориса и Глеба и службы им / Подг. Д. И. Абрамович.
38. Шахматов А.А. Как назывался первый русский святой мученик? // Известия имп. АН. – 1907. – IV серия. – № 9.
39. Шероцкий К. Киев. Путеводитель. – К., 1917.
40. Щапов Я. Н. Государство и церковь Древней Руси X-XIII вв. – М., 1989.
41. Muller L. Zum Problem des hierarchischen Status und jurisdiktionellen Abhangigkeit der russischen Kirche vor 1039. – Köln; Braunsfeld, 1959 (Osteuropa und der deutsche Osten, III. 6).
42. Poppe A. The Original Status of the Old-Russian Church // *Acta Poloniae Historica*. – W-wa, 1979.

Вінцовський Т. С.

УДК94(477.75):324"1917"

РАДА НАРОДНИХ ПРЕДСТАВНИКІВ ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В РЕВОЛЮЦІЇ 1917 РОКУ: "УКРАЇНСЬКИЙ ЧИННИК"

Стаття присвячена передумовам та обставинам формування Ради народних представників Таврійської губернії та її впливу на політичні процеси в регіоні. Основна увага приділяється участі українських товариств Таврійської губернії в дискусіях політичного характеру, зокрема територіальної приналежності північних повітів губернії.

Ключові слова: Тимчасовий уряд, революція, Рада народних представників Таврійської губернії, Губернський виконком українських організацій Таврії, УНР.